

Honderd jaar na Marx

Op 14 maart jl. is de honderdjarige sterfdag van Karl Marx herdacht; in Moskou en Peking met officiële plechtigheden, in kapitalistische landen met wetenschappelijke bijeenkomsten, artikelen en uiteenlopende herinneringen. Hoezeer ook zijn leer nog steeds de scherpste tegenstellingen vermag op te roepen, hoezeer ook in zijn naam bloed is gevloeid, er is geen twijfel over mogelijk dat Marx een van de grootste en invloedrijkste denkers is geweest die de klassieke economie heeft voortgebracht. En één derde van de wereldbevolking leeft onder een economisch regiem waaraan zijn naam wordt verbonden.

Het indrukwekkende van Marx als econoom is zijn heroïsche poging om de gehele maatschappelijke ontwikkeling te verklaren vanuit fundamentele economische bewegingswetten (het historisch materialisme). In Marx' visie zijn het niet ideeën die de wereld regeren, zoals Hegel en Comte vóór hem hadden gesteld, maar materiële factoren: de productiekrachten en de produktieverhoudingen (de maatschappelijke onderbouw) bepalen de ontwikkeling van de samenleving met inbegrip van de ideeën en instituties die zich vormen op het gebied van het recht, de politiek, de godsdienst en de cultuur (de maatschappelijke bovenbouw).

Centraal in de denkwereld van Marx staat de verhouding tussen arbeid en kapitaal. De kapitaalbezitters organiseren het produktieproces en eigenen zich de meerwaarde van de arbeid toe. Hun onderlinge concurrentie dwingt hen echter tot steeds kapitaalintensievere produktiewijzen, waardoor de meerwaarde, die gekoppeld is aan de inzet van arbeid, tendentieel daalt. Door maximale expansie en steeds verdere kapitaalaccumulatie trachten de kapitaalbezitters hun winsten op peil te houden, maar het gevolg is slechts toenemende overcapaciteit en verder krimpende winsten. Uiteindelijk mondt het proces uit in een crisis. Alleen de sterkste ondernemingen overleven deze crisis; zij nemen de kapitaalgoederen van de ten onder gegane concurrenten beneden hun werkelijke waarde over en heroveren hun greep op de markt. Het proces herhaalt zich, maar nu in verhevigde vorm en leidend tot een nog diepere crisis; daarbij nemen de onderdrukking en uitbuiting van de arbeidskrachten steeds groter vormen aan. Uiteindelijk volgt onvermijdelijk de totale ineenstorting van het kapitalistische systeem; het proletariaat voltrekt de revolutie, de onteigenaars worden onteigend en de klassenloze maatschappij wordt gevestigd.

Hoe fundamenteel Marx' inzichten in de aard van het kapitalisme, in de betekenis van economische factoren voor het gehele maatschappelijke leven en in de rol van de klassenstrijd in de menselijke historie ook zijn, zij zijn niet toereikend geweest om de economische en maatschappelijke ontwikkelingen die zich sedert zijn dood hebben voltrokken, geheel juist te voorspellen. De concentratie- en accumulatietendens, de expansiedrang en de periodieke crises van het ka-

pitalisme zijn door Marx buitengewoon scherp voorzien, maar van een voortschrijdende „Verelendung” en totale ineenstorting van het kapitalistische systeem is geen sprake geweest. Anders dan Marx had verwacht kreeg het marxisme ook geen voet aan de grond in de hoogstontwikkelde geïndustrialiseerde landen als Engeland, Duitsland of Frankrijk, maar, na de revolutie van 1917, in het tsaristische Rusland dat door Marx als achtergebleven gebied was beschouwd — bovendien nam het een vorm aan die een nieuwe onderdrukking van het volk inhield.

In de geïndustrialiseerde landen trad de veronderstelde polarisatie tussen een steeds kleiner wordende kaste kapitaalbezitters en een steeds groeiende categorie proletariërs niet op. Wat Marx niet heeft voorzien, is de scheiding die is opgetreden tussen de eigendom en het beheer van het kapitaal en de afzwakking van de klassentegenstellingen die daarvan het gevolg was. De leiding van het produktieproces werd losgemaakt van het bezit van de produktiemiddelen; zij kwam in handen van managers die zelf in dienst waren van het kapitaal. Bovendien bleek ook het proletariaat mee te delen in de vruchten van de economische ontwikkeling. En daarmee nam voor de arbeidende klasse de noodzaak af de rol te spelen die in het historisch materialisme van Marx voor haar was weggelegd.

Waren daarmee de interne bedreigingen voor het kapitalisme afgewend? Volgens Schumpeter niet. In zijn *Capitalism, socialism and democracy* (1943) zet hij uiteen hoe de schaalvergroting en de scheiding van eigendom en beheer in het bedrijfsleven leiden tot een bureaucrativering die het kapitalisme in zijn kern aantast en het uiteindelijk naar zijn ondergang voert. De voormalige „entrepreneur” wordt vervangen door een risicomijdende bureaucraat, die niet bereid en in staat is de enorme risico's van het ondernemen aan te gaan die essentieel zijn voor het voortbestaan van de kapitalistische produktiewijze. Dit wordt versterkt door een overheid en een intellectuele elite die zich niet met het onbeschaafde kapitalisme kunnen identificeren en het van binnenuit uithollen. Niet het proletariaat maar de bureaucratie zal het kapitalisme om hals brengen. De eens zo krachtige veste wordt niet in een geweldadige klassenstrijd gesloopt, maar brokkelt geleidelijk af („crumbling walls”) onder invloed van een sluipende bureaucrativering, waarna er een nog ongedefinieerde vorm van socialisme voor in de plaats komt.

Marx' visie werd — althans in het westelijk deel van de wereld — niet door de feiten bewaarheid, zal die van Schumpeter uitkomen of zal het kapitalisme zich opnieuw weten aan te passen? De geschiedenis zal het leren. De geschiedenis die volgens Marx door mensen wordt gemaakt, maar niet door hen naar hun hand gezet.

L. van der Geest